

Kapitola druhá Sociální a světové systémy

Podle Wallersteina existují dva druhy sociálních systémů: relativně malé a vysoce autonomní soběstačné ekonomiky – *small systems* (např. izolovaná vesnice mladší doby kamenné, nebo státy rané civilizace) anebo světové systémy (1974: 348).

Světový systém je pro Wallersteina územím propojeným ekonomickými vazbami s danou strukturou a funkcemi. Wallerstein definuje světový systém jako:

„... sociální systém, který má hranice, struktury, členské skupiny, pravidla legitimizace a soudržnost. Jeho život je vytvářen vzájemně soupeřícími silami, které jej drží pohromadě tlakem a zároveň ho rozbíjejí, jak se každá skupina stále snaží jej změnit ve svůj vlastní prospěch. Má rysy organizmu, který existuje po určitou dobu, během níž se některé jeho rysy mění a některé zůstávají stejné.“ (1974: 347)

Wallerstein rozlišuje v historii dva typy světových systémů: Světovou ekonomiku *world-economy* a světová impéria *world-empires*. Pro označení impérium používá Wallerstein definice Shmuela Eisenstadta, podle kterého jde o politickou jednotku, jejímž centrem je osoba vládce a centrální politické instituce a vyznačuje se společnou kulturní a politickou orientací (1974: 15). Politická impéria jsou „primitivními prostředky ekonomické dominance“ (tamtéž: 15–16). Na jiném místě Wallerstein definuje světové impérium takto: „rozlehlý správní celek s jedním politickým centrem a osovou dělbou práce, ale spojující různé kultury“ (2004a: 99). Příkladem světového impéria je římská říše nebo chanovská Čína, jinde uvádí dokonce Rusko a Osmanskou říši 16. století¹¹ (1979: 26).

Hlavním rysem impérií byla jejich politická centralizace. Ta podle Wallersteina představovala jejich přednost i slabinu: předností byla v tom, že

¹¹ Nejdále se v pokusu o vytvoření světového impéria dostali v kvantitativních údajích Mongolové, jejichž říše zahrnovala v období svého největšího rozkvětu čtyřicet procent světové populace (Modelski 1999: 32).

zajišťovala ekonomické zásobování centra ostatními částmi impérií (pomocí daní a tributů), slabinou v tom, že státní aparát, který si impérium vytvářelo, aby mohlo fungovat, spotřebovával příliš mnoho výdělku státu, obzvláště v dobách válek a povstání, kdy stoupaly jeho vojenské výdaje.

Zatímco se podle Wallersteina první impéria objevila již před 5000 lety, v dějinách existovala zatím pouze jedna světová ekonomika. Tu nazývá evropskou světovou ekonomikou (*European world-economy*)¹² nebo také moderním světovým systémem (*modern world-system*). Ten se objevuje až na přelomu 15. a 16. století a trvá dodnes. Na rozdíl od světového impéria se nejedná o politicky propojenou jednotku. Pod pojmem světová ekonomika rozumí „velkou geografickou zónu, v rámci které panuje dělba práce a navíc výrazná vnitřní výměna základního nebo potřebného zboží stejně jako přesuny kapitálu a pracovní síly“ (2004a: 23).

Pojem evropská světová ekonomika Wallersteinovi také splývá s pojmem kapitalismus: „Moderní světová ekonomika je a může být jedinec kapitalistickou světovou ekonomikou“ (1979: 14). Wallerstein definuje kapitalismus negativním způsobem: „Není to existence firem nebo osob vyrábějících za účelem prodeje na trhu se záměrem zisku. Takovéto osoby nebo firmy existují už tisíce let na celém světě. Není to ani existence osob pracujících za mzdu. Také práce za mzdu je známa již po tisíce let. Co dělá kapitalismus kapitalizmem, je jeho usilování o nekonečnou akumulaci kapitálu“ (2004a: 24). Pod pojmem „usilování“ rozumí „existenci mechanismů, pomocí kterých jsou ti, co jednájí s jinou motivací než akumulovat kapitál, trestáni a nakonec vytlačeni ze společnosti, a ti, co jednájí s motivací akumulovat, jsou odměňováni a v případě úspěchu také bohatnou“ (2004a: 24).

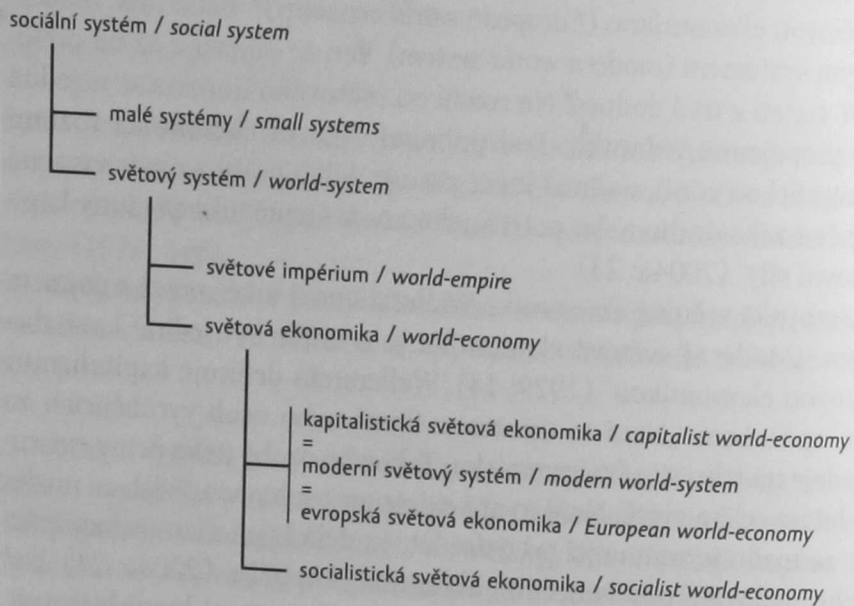
Od počátku Wallerstein hovořil také o druhé možné variantě světové ekonomiky, což by podle něj byla socialistická světová vláda. Ta je „jediným alternativním světovým systémem, který může udržet vysoký stupeň produktivity a zároveň změnit systém distribuce a jehož součástí bude sjednocení stupňů politického a ekonomického rozhodování“ (Wallerstein 1974: 348). Později připustil, že se paralelně s evropskou světovou ekonomikou vyvíjely základy

¹² Pojem *světová ekonomika* převzal Wallerstein od Fernanda Braudela, který jej zase převzal od německého sociálního geografa Fritze Röriga používajícího jej ve dvacátých letech 20. století. Braudel ovšem přeložil německý termín *Weltwirtschaft* do francouzštiny nikoli jako *économie mondiale*, ale jako *économie-monde*, což znamená „ekonomika, která je světem“. Podle Braudelova překladu je svět nikoli daná, objektivně existující jednotka, v rámci níž existuje ekonomika, ale cosi, co je ekonomikou vytvářeno. Svět je zde spíše ve významu „sociální svět“. Pro Římany byl např. svět jejich říše a přilehlá území, pro středověkého vzdělance byl svět křesťanská Evropa a jí známé území, pro člověka tradiční společnosti je světem jeho vesnice a nejbližší okolí. Aby zachoval Wallerstein smysl Rörigova a Braudelova pojmu v angličtině, rozhodl se používat pomlčku. Tedy nikoli *world economy*, ale *world-economy*. V prvním případě se jedná o adjektivum světový, pomlčka z něj dělá adjektivní podstatné jméno a zároveň zdůrazňuje nedělitelnost obou slov (2004b: 88–89). Čeština, podobně jako němčina, toto významové odlišení neumozňuje.

i dalších moderních světových systémů, které byly ale evropským zničeny. Příkladem je světová protoekonomika Indického oceánu (1979: 26).

Základní pojmy, se kterými Wallerstein pracuje pro označení historických systémů, je možné shrnout do následujícího schématu:

Schéma 2.1 Základní Wallersteinovy pojmy

Kapitola třetí Vznik a charakteristika moderního světového systému

Kapitalistický světový systém vzniká v Evropě po roce 1450, kdy především díky rozvoji dálkového obchodu dosáhla hospodářská integrace takového stupně, že se vytvořil ekonomický celek nové kvality. Podle Wallersteina existoval v Evropě před objevením se světového systému pouze místní obchod se zbožím masové spotřeby (např. potraviny) a dálkový (mezinárodní) obchod s luxusním zbožím.¹³ Okolo poloviny 15. století se objevují především dvě masové komodity, které se staly předmětem celoevropského obchodu. Byly to polské obilí a anglické sukno z ovčí vlny. Míru hospodářské integrace Evropy prohloubila krize feudální ekonomiky ve 14. století, která byla podle Wallersteina způsobena především třemi faktory: 1. Zemědělská produkce upadala nebo stagnovala tím, jak vládnoucí třída feudálních společností rostla a zvyšovaly se daně i pracovní povinnosti sedláků. 2. Ekonomický cyklus feudální ekonomiky dosáhl svého vrcholu ve třináctém století, poté začala tato ekonomika nenávratně stagnovat a upadat. 3. Klimatické změny té doby vedly k úpadku zemědělské produkce a způsobily větší náchylnost populace k masovým epidemiím. Morová epidemie poloviny 14. století zdecimovala evropskou populaci, nastal nedostatek pracovních sil pro feudální ekonomiku, ta začala stagnovat a vytvořila se tím poptávka po nefeudálních společenských vztazích, které znamenaly vyšší pracovní efektivitu.

Podle Wallersteina nevzniká kapitalismus díky protestantské etice, jak tvrdí M. Weber, ani výlučně díky prvotní akumulaci kapitálu, jak tvrdí K. Marx. Klíčovou roli podle něj mají další faktory: Vedle zmíněného dálkového obchodu a směny zboží mezi jednotlivými regiony je to vytvoření sociální skupiny kupců, bankéřů a vlastníků manufaktur ve velkých městech. Vedle krize feudální ekonomiky hovoří v prvním dílu své práce o dalších třech podmínkách nutných k vytvoření moderního světového systému: 1. Geografická expanze evropského kontinentu (zámořské objevy). 2. Rozvoj různých metod kontroly pracovní síly pro různé produkty a různé zóny světové ekonomiky

¹³ Wallerstein samozřejmě nepopírá, že by neexistoval dálkový obchod s potravinami v rámci jednotlivých světových impérií (např. s obilím v římské nebo v egyptské říši).